

Marginaal: Beroepswerelden

Rob van Ginkel

Bij de sociaal-wetenschappelijke belangstelling die er tegenwoordig ook in Nederland voor culturen en identiteiten bestaat, lijkt de aandacht vooral uit te gaan naar het nationale, regionale, lokale of etnische domein. De culturele aspecten die met de uitoefening van een beroep verbonden zijn, alsook de daaraan ontleende identiteit, krijgen veel minder aandacht. Dit is des te merkwaardiger, omdat bekend is dat van de meervoudige identiteiten en zelfbeelden die mensen in de loop van hun leven hebben, die welke verband houden met het beroep dat zij uitoefenen, niet de minst belangrijke zijn. Empirisch onderzoek wijst op 'eine sehr starke *Selbst- und Fremdidifizierung der Arbeitenden mit ihrem Beruf*: Der Beruf ist eine sehr häufige und primäre Quelle des Selbstgefühls, d.h. des Bildes, das Erwachsene von sich selbst haben und mit dem sie sich den anderen präsentieren' (Beck e.a. 1980, 216). Sommige sociologen en antropologen menen zelfs dat werk voor individuen die in moderne geïndustrialiseerde samenlevingen leven, de belangrijkste bron van identiteitsvorming is (Van Maanen 1977, 176; Gamst 1980, 16). Er bestaat dus alle reden om de wereld van werk en beroep nader onder de loep te nemen.

In veel gevallen identificeren mensen die hetzelfde type arbeid verrichten zich daarmee en met elkaar, doorgaans in positieve zin. Deze identificatie met het werk en met beroepsgenoten geldt in het bijzonder wanneer er sprake is van esoterische kennis, specialistische vaardigheden en extreme of ongebruikelijke arbeidseisen. Vooral dan kennen beroepsgenoten een 'consciousness of kind', eigen sociale relaties en verhoudingen, normen en waarden, gedragspatronen en -codes, aspiraties, voorstellingen en sentimenten. Deze gaan soms gepaard met specifieke vormen van taalgebruik en humor, gebaren en lichaamshoudingen, symbolen, rituelen en taboes, alsook deels toegeschreven, deels toegeëigende stereotypen, mythen, legenden en verhalen. Er is dan, kortom, sprake van een beroepscultuur. Dit begrip refereert verder aan de beleving van het beroep en aan de normatieve dimensies van de beroepsuitoefening: de arbeidsmoraal, de ideeën over hoe en door wie het werk verricht moet worden en over de 'correcte' relaties met andere direct en indirect betrokkenen. Daarbij strekt de invloed van het beroep zich uit tot het leven buiten de werksfeer, bijvoorbeeld als breder referentiekader en in de vorm van omgang met beroepsgenoten in de vrije tijd. Net als andere culturen zijn beroeps-

culturen doorgaans niet homogeen en statisch, maar heterogeen en veranderlijk; er is dikwijls sprake van subculturen binnen subculturen, die voortdurend aan veranderingen van buitenaf en van binnenuit onderhevig zijn. Hoe groter evenwel de cohesie van de beroepsgroep, hoe 'rijker' de vormen van de daarmee verbonden beroepscultuur (vgl. Taylor 1968; Van Maanen en Barley 1984; Trice 1993).

Het concept 'beroepscultuur' is volgens Harrison M. Trice, auteur van het handboek *Occupational subcultures in the workplace*, door beoefenaren van de sociale wetenschappen recentelijk sterk verwaarloosd (1993, xii). Ooit was dat anders. In de jaren twintig en dertig besteedde de Chicago School of Sociology bijvoorbeeld nogal wat aandacht aan de beoefenaren van specifieke beroepen en hun culturen. En wie Amerikaanse sociologische tijdschriften uit de jaren vijftig ter hand neemt, vindt daarin een keur aan artikelen over beroepen en beroepsculturen. Ofschoon de belangstelling voor de sociaal-culturele kanten van de beroepsuitoefening nadien bij sociologen enigszins ging tanen, is ze allerminst geheel verdwenen. Zo verschijnt sinds 1974 het tijdschrift *Sociology of Work and Occupations*. De bijdragen daaraan gaan echter zelden in op afzonderlijke beroepsculturen en zijn dikwijls geschreven vanuit een macrosociologisch en kwantitatief perspectief. Antropologen hanteren daarentegen een meer kwalitatieve aanpak. Vooral Amerikaanse antropologen die vanaf de jaren zestig de moderne, geïndustrialiseerde wereld als etnologisch studieveld 'ontdekten', gingen veldonderzoek in de werkwelden van beroepsbeoefenaren verrichten. Deze subdiscipline, de zogenaamde *industrial ethnology*, heeft enkele fraaie etnografieën opgeleverd. Ze zijn gebaseerd op een intieme kennis van het leven van informanten, kennis die is vergaard door langdurige participerende waarneming. Antropologen kennen het werk en zijn routines dikwijls uit eigen ervaring. In het kader van hun onderzoek hebben ze het beroep dat ze beschrijven gedurende kortere of – meestal – langere tijd zelf uitgeoefend. Voorbeelden van zulk werk vindt men in *Anthropology of Work Review*, en in *Current Research on Occupations and Professions: A Research Annual*.

In de Nederlandse sociale wetenschappen heeft het genre van de beroepsociologie of -antropologie nooit een buitengewoon hoge vlucht genomen, al is het zeker niet zo dat studies op dit terrein geheel ontbreken. Er bestaan enkele staaltjes uit de vooroorlogse sociografische traditie, die een beeld geven van onder anderen fabrieksarbeiders, ateliermeisjes, diamantbewerkers en venters. Ook boeren mochten zich in de belangstelling van sociologen verheugen. We kunnen verder denken aan publicaties uit de vroege jaren zestig van Albert Mok (1962) over kelners en aan het uit de jaren zeventig daterende werk van Maurice Punch (bv. 1976) betreffende de Amsterdamse politie. Mok in het bijzonder heeft zich ingezet voor de ontwikkeling van de beroepsociologie hier te lande (vgl. bv. Mok 1973, 1990). Dit heeft er echter niet toe geleid dat dit specialisme sterk in de Nederlandse sociaal-wetenschappelijk traditie is gaan wortelen. De grote maatschappelijke problemen hielden en houden sociologen in de ban. Daarbij komt nog dat de aandacht van sociologen die de

wereld van beroep en werk wél bestuderen, sterk is gericht op professionalisering-vraagstukken en minder op beschrijvingen en analyses van beroeps culturen vanuit een insidersperspectief. In dit opzicht zijn de studies van enkele antropologen die in eigen land onderzoek hebben gedaan van belang (vgl. Van Ginkel 1997). Aanvankelijk ging de aandacht van deze endo-etnografen vooral uit naar de bestudering van dorpsgemeenschappen, maar al spoedig toonden zij ook belangstelling voor bepaalde categorieën beroepsbeoefenaren, zowel vanuit contemporair als ethnohistorisch perspectief en zowel betreffende eerbare als infame beroepen.

Al met al bestaat er ten onzent een tamelijk bescheiden traditie op het terrein van antropologische en sociologische studies over beroepen en beroeps culturen. In het licht van het in de eerste alinea opgemerkte is dit enigszins merkwaardig. Dit themanummer wil een impuls aan het specialisme geven. Enkele onderzoekers van specifieke beroepen is gevraagd uiteen te zetten, wat voor de beoefenaren daarvan de kern van hun metier vormt. Aan de bijdragen liggen vragen ten grondslag als: wat betekent de specifieke beroepsuitoefening in het leven van mensen? Wat is in dit verband het spanningsveld tussen beeldvorming en zelfperceptie? Hoe ervaren mensen de status die aan hun beroep wordt toegeschreven? Hoe verwerven zij respect in de ogen van hun collega's? Wat maakt iemand tot een succesvol beoefenaar van zijn of haar beroep? De redactie heeft de auteurs verzocht een kwalitatieve, 'levensechte' benadering te hanteren en empirie en theorie in hun bijdragen te combineren. Alle auteurs gaan uit van het concrete handelen van de door hen bestudeerde beroepsbeoefenaren en proberen inzichtelijk te maken wat deze praxis over hun beroeps cultuur verduidelijkt. Het gaat derhalve niet om 'cultuur' als iets 'ongrijpbaars' dat boven de hoofden van de beschreven mensen zweeft, maar om beschrijvingen van werkwerelden aan de hand van onder andere observaties en interviews met degenen die daarvan deel uitmaken. De artikelen bieden tot op zekere hoogte een *inside view* in het beroepsleven van mensen die zich bezighouden met productie (tuinders, beschreven door Erik de Bakker), extractie (vissers, Rob van Ginkel), handel (lijnrijders, Alex Strating) en dienstverlening (verzorgenden, Marjolein Morée en Marij Vulto).

Uit de in dit themanummer bijeengebrachte artikelen blijkt, dat beoefenaren van heel verschillende beroepen een aantal kenmerken gemeen kunnen hebben. Zo hebben zowel bloemenhandelaren en tuinders, als kottervissers en verzorgenden een moeizame verhouding met autoriteiten. De toenemende bureaucratisering van de Nederlandse samenleving en de daarmee gepaard gaande inperking van handlingsruimte brengt een groeiend onbegrip van de zijde van met name kleine zelfstandigen met zich mee. In hun ogen zijn veel procedures en regels omslachtig en pietluttig. Onafhankelijkheid is een sleutelwoord in hun metier en het kunnen 'ophouden van de eigen broek' is een *conditio sine qua non*. Ofschoon verzorgenden in financiële zin geen 'eigen baas' zijn, lijken zij zich soms te gedragen alsof dat wat betreft hun werkzaamheden wél zo is. Ook zij geven een eigen invulling

aan hun taken, waarbij officiële richtlijnen soms met voeten worden getreden of op geheel eigen wijze worden uitgelegd. Met name alfahulpen voelen zich kleine zelfstandigen en hebben een weerzin tegen regels.

We zien voorts in verschillende beroepswerelden een balanceren tussen een individualistische en collectivistische koers waar het gaat om belangenbehartiging, zeker onder kleine zelfstandigen. In de titel van Stratings bijdrage komt dit reeds naar voren. De Rijnsburgse bloemenhandelaren over wie zijn artikel handelt, staan bekend als aartsindividualisten, vinden ook zichzelf individualisten, maar zij werken wel degelijk samen. Datzelfde geldt voor kottervissers en tuinders, die eveneens een modus tussen concurrentie en collegialiteit zoeken. In een iets ander opzicht varen ook verzorgenden een individualistische koers in hun optreden naar en relaties met cliënten, terwijl zij voor hun belangenbehartiging op elkaar zijn aangewezen.

Er bestaat ten aanzien van de vier beroeps categorieën die in dit themanummer centraal staan, een discrepantie tussen de meestal negatieve beeldvorming door buitenstaanders en het doorgaans positieve zelfbeeld. Vooral aspergetelers en kottervissers hebben in de afgelopen jaren bijvoorbeeld te maken gehad met een media-aandacht die hun imago weinig goed heeft gedaan. De eersten kwamen in het nieuws vanwege de problemen die zij kenden om seizoenarbeiders in te huren, waardoor zij een beroep op illegaal in Nederland werkende Polen moesten doen. Vissers stonden in een kwade reuk vanwege het probleem van de overbevissing, het ontduiken van vangstquota, het vissen met verboden netten, zwart en grijs aangelande vis enzovoort. Op bloemenhandelaren en verzorgenden was de schijnwerper van de media minder fel gericht, maar het imago van hun beroep is bij de buitenwacht al evenmin erg gunstig.

Voor degenen die in de onderscheiden beroepswerelden hun brood verdienen, liggen de zaken echter geheel anders. Zij waarden hun werk hooglijk. Het ongunstige stempel dat zij opgedrukt krijgen, lijkt hen weinig te deren. Juist de karakteristieken die leiden tot een stereotiep beeld, zijn in de beroepskring vaardigheden die hoog worden geschat. Wellicht leggen onafhankelijke toeschouwers de inventiviteit en mondigheid van bijvoorbeeld lijnrijders uit als een uiting van een gehaaid handelsmentaliteit, terwijl zij het doorzettingsvermogen van vissers misschien opvatten als inhaligheid. Misverstanden in de omgang met partijen die betrokken zijn bij de arbeidswereld van de in dit nummer besproken beroepsbeoefenaren, zijn echter aan de orde van de dag en duiden op soms betrekkelijk grote cultuurverschillen. De perceptie van tijd is soms anders, de opvattingen over autonomie, hiërarchie en gezag idem dito. Het potentieel voor wrijvingen is dikwijls groot. Verzorgenden zoeken bijvoorbeeld een respectvolle samenwerking met andere beroeps categorieën in de zorg, maar zij moeten vechten tegen de lage status die zij krijgen toegeschreven. Morée en Vulto gaan in dit verband in op de relatie tussen hun beroepscultuur en hun professionalisering. Juist één van de kernwaarden van verzorgenden – onopvallende omgangskunst – vormt een sta-in-de-weg in de erken-

ning van hun deskundigheden.

Eén aspect dat uit het artikel van Strating duidelijk wordt en in het stuk van Van Ginkel zijdelings aan de orde komt, is de nauwe verwevenheid van beroepswereld en lokale cultuur en identiteit. Juist dit element is in de sociologische en antropologische literatuur tot nu toe weinig uitgewerkt. Lijnrijders doen hun kennis en vaardigheden in de lokale context van jongs af aan op. In de ogen van de plaatselijke bevolking oefenen zij een eerbaar beroep uit. Datzelfde geldt voor kottersvissers. Het belang van de lokale context blijkt onder meer uit hun communicatie- en coöperatiestrategieën; vooral plaatsgenoten wisselen informatie uit en schieten elkaar onderling te hulp.

Waar locatie inwerkt op de beroepswereld, geldt dit ook voor andere factoren. Het is tegenwoordig een gemeenplaats te beweren dat culturen niet homogeen, niet duidelijk begrensd en niet statisch zijn, maar het kan geen kwaad erop te wijzen dat ook beroepsculturen gedifferentieerd, complex en dynamisch zijn en bovendien een potentieel voor diepe ambiguïteiten hebben: 'Their ideologies and forms can be shot through with multiple meanings, contradictions, even paradoxes' (Trice 1993, 213). Morée en Vulto achten op zijn minst een nadere differentiatie noodzakelijk, omdat verzorgenden geen homogene beroepsgroep vormen en in zijn bijdrage trekt De Bakker het bestaan van een beroepscultuur in de tuinderswereld zelfs sterk in twijfel. De redactie hoopt dat lezers van dit themanummer naast een boeiende kijk op lijnrijders, vissers, tuinders en verzorgenden, voldoende stof tot overpeinzing vinden. Is het cultuurconcept ook in de beroepsociologie en -antropologie aan revisie toe of kan het daarin nuttige diensten (blijven) bewijzen?

Geraadpleegde literatuur

- Beck, U. e.a. (1980) *Soziologie der Arbeit und der Berufe: Grundlagen, Problemfelder, Forschungsergebnisse*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt.
- Gamst, F.C. (1980) *The hoghead: An industrial ethnology of the locomotive engineer*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Ginkel, R. van (1997) *Notities over Nederlanders: Antropologische reflecties*. Amsterdam: Boom.
- Maanen, J. van (1977) Summary: Towards a theory of career. In: J. van Maanen (ed.) *Organizational careers: Some new Perspectives*. New York: Wiley, p. 161-179.
- Maanen, J. van en S.R. Barley (1984) Occupational communities. *Research in Organizational Behavior* 6: 287-365.
- Mok, A.L. (1962) *Dienen als beroep*. Leiden: Stenfert Kroese.
- Mok, A.L. (1973) *Beroepen in actie: Bijdrage tot een beroepsociologie*. Meppel: Boom.
- Mok, A.L. (1990) *In het zweet uws aanschijns ... Inleiding in de arbeidssociologie*. Leiden: Stenfert Kroese.
- Punch, M. (1976) *Fout is fout! Gesprekken met de politie in de binnenstad van Amsterdam*. Meppel: Boom.
- Taylor, L. (1968) *Occupational sociology*. New York: Oxford University Press.
- Trice, H.M. (1993) *Occupational subcultures in the workplace*. Ithaca: ILR Press.